

dr hab. Dariusz Ilnicki
Zakład Zagospodarowania Przestrzennego
Instytut Geografii i Rozwoju Regionalnego
Wydział Nauk o Ziemi i Kształtowania Środowiska
Uniwersytet Wrocławski

Ocena dorobku
naukowo–badawczego, dydaktycznego oraz popularyzatorskiego
dr Joanny Dominiak
mającego stanowić podstawę nadania stopnia doktora habilitowanego
w dziedzinie nauk społecznych w dyscyplinie geografia społeczno–
ekonomiczna i gospodarka przestrzenna

W myśl zapisów ustawy z dnia 14 marca 2003 r. o stopniach naukowych i tytule naukowym oraz o stopniach i tytule w zakresie sztuki, w art. 16 ust. 1, do postępowania habilitacyjnego może zostać dopuszczona osoba, która poza tym, że posiada stopień doktora, legitymuje się osiągnięciami naukowymi lub artystycznymi, uzyskanymi po otrzymaniu stopnia doktora, które stanowią znaczny wkład autora(-ki) (habilitanta(-tki)) w rozwój określonej dyscypliny naukowej, lub artystycznej oraz wykazuje się on / ona istotną aktywnością naukową, lub artystyczną. Tym samym oba warunki zawarte w zapisie wyżej przywołanego artykułu muszą zostać spełnione. Pomijając zapisy ustępu 2 i 3, art. 16, ustęp 4, odnosząc się do Rozporządzenia Ministra Nauki i Szkolnictwa Wyższego, z dnia 01 września 2011, w sprawie kryteriów oceny osiągnięć osoby ubiegającej się o nadanie stopnia doktora habilitowanego, wprowadza ono trzy płaszczyzny oceny osiągnięć. Dotyczą one oceny:

- osiągnięć naukowo–badawczych dla danego obszaru w którym mieści się dana dyscyplina;
- osiągnięć naukowo–badawczych dla wszystkich obszarów wiedzy;
- dorobku dydaktycznego i popularyzatorskiego oraz współpracy międzynarodowej.

Dr Joanna Dominiak jako osiągnięcie naukowe przedstawiła monografię zatytułowaną „*Nowoczesne usługi w ujęciu przestrzennym i ich rola w rozwoju społeczno–gospodarczym*”. Praca została wydana nakładem Wydawnictwa Naukowego Bogucki z siedzibą w Poznaniu. Recenzentem wydawniczym była prof. dr hab. Grażyna Rosa. Wspomniane opracowanie liczy 235 numerowanych stron oraz pięć załączników zawartych na kolejnych 11 stronach. Wykaz literatury przedmiotu zawarto na 23 stronach, a który to obejmuje ponad 500 publikacji różnego typu (artykułów, rozdziałów w monografiach, prac zwartych itp.). Znaczną

część literatury przedmiotu stanowią prace napisane obcojęzyczne, z przewagą opracowań anglojęzycznych.

W recenzji osiągnięcia naukowego pomnę jego streszczenie, czy też opis zawartości i struktury opracowania. Z jednej strony nie podejmuje się recenzowania już raz zrecenzowanego opracowania. Z drugiej zaś strony syntetyczne przedstawienie treści monografii jest częścią autoreferatu Habilitantki, który w bardzo dobry sposób oddaje najważniejsze kwestie stanowiące o treści i wartości rozprawy. Natomiast postaram się skoncentrować na kwestiach dyskusyjnych, polemicznych. W kolejnych częściach chciałbym odnieść się do następujących zagadnień, a mianowicie:

- (1) tytułu osiągnięcia w powiązaniu z zakresem treściowym opracowania;
- (2) celu, hipotez i pytań badawczych;
- (3) operacyjnej definicji usług nowoczesnych;
- (4) zastosowanych metod, podejść;
- (5) aparatu pojęciowego;
- (6) algorytmu postępowania;

(1) Tytuł osiągnięcia zawiera cztery (pięć?) elementów, komponentów, które zasadniczo wyczerpują problematykę składającą się na całość opracowania, a które wynikają ze sformułowanego celu głównego, postawionych hipotez i szczegółowych pytań badawczych. Elementami składającymi się na tytuł opracowania są:

- usługi nowoczesne, powiązane z szeroko rozumianą innowacyjnością;
- aspekt przestrzenny – ukazanie zjawiska w przestrzeni;
- rozwój społeczno–gospodarczy;
- rola (wpływ) usług nowoczesnych na rozwój społeczno–gospodarczy.

W mojej opinii należałoby sobie zadać pytanie po co ukazujemy przestrzennie badane zjawisko? Z jednej strony aby ułatwić odbiór opisu, zjawiska, problemu. Z drugiej aby wskazać na wpływ bliskości sąsiedztwa, a w konsekwencji regionalizacji zjawiska. Ostatecznie aby pozwolić czytelnikowi na własną ocenę formułowanych wniosków, uogólnień przestrzennych. Wydaje się że tytułowe ujęcie przestrzenne jest trochę na wyrost w stosunku do jego roli i znaczenia w prowadzonych analizach. Bez żadnej straty „ujęcie przestrzenne” z tytułu opracowania mogłoby zniknąć. Oczywiście nie oznacza to, że w opracowaniu takiego ujęcia nie mogłoby być. W tym kontekście warto zwrócić uwagę na jedną charakterystyczną cechę usług nowych, nowoczesnych, a mianowicie w większym

stopniu ich punktowy, niż powierzchniowy charakter. Przejawia się to generalnie w następujących prawidłowościach, a mianowicie:

- większej skłonności do lokalizacji w miastach niż na obszarach wiejskich;
- większej skłonności do lokalizacji na obszarach wiejskich w strefach podmiejskich, suburbanalnych, obszarach metropolitalnych, czy szerzej charakteryzujących się podwyższonym stopniem zurbanizowania i związkami funkcjonalnymi z ich rdzeniem;
- lokalizacji w ośrodkach miejskich o wyższej randze, miejscu w hierarchii osadniczej, mierzonej chociażby prostą liczbą ludności danego ośrodka, czy też wielkościami mówiącymi o poziomie rozwoju działalności usługowej i ich efektów.

Kwestie lokalizacji, czynniki lokalizacyjne, uwarunkowania o których mowa wyżej pojawiają się, w schemacie losowania podmiotów gospodarczych, których analiza znajduje się w rozdziale 6 (*Innowacyjność usług i ich rola w rozwoju społeczno-gospodarczym na przykładzie województwa wielkopolskiego*). W mojej opinii w większym stopniu mogłyby być one wyeksponowane, brane pod uwagę szczególnie w analizie w układzie regionalnym (Polska Nuts 2), czy też w przypadku zejścia na poziom województwa wielkopolskiego. W mojej opinii, może się mylę, ale analiza na poziomie województwa wielkopolskiego nie ma charakteru przestrzennego. Oczywiście jest to kwestia dyskusyjna, jednak w mojej opinii nie na gruncie „nauk geograficznych”.

Zasadnym wydaje się być pytanie, czy nie lepiej byłoby w tytule użyć określenia / pojęcia „wzrost gospodarczy” zamiast „rozwój społeczno-gospodarczy”. Uwaga ta wynika z tego, że tytułowy rozwój społeczno-gospodarczy opisywany jest przez *PKB per capita*, a który wykorzystywany jest do ilościowego zobrazowania wzrostu gospodarczego, a w mniejszym stopniu kojarzony jest z rozwojem gospodarczym, czy też społeczno-gospodarczym. Rozwój jest kategorią strukturalną, zmianą(-ami) struktury. Jednak wiedząc o tym, że możemy w gospodarce państwa, regionu, obserwować oznaki wzrostu bez rozwoju, to rozwoju bez wzrostu już nie będzie. Tym samym tytułowy rozwój społeczno-gospodarczy w większym stopniu zdefiniowany jest nie wprost, a jeśli już to pośrednio przez wzrost gospodarczy.

Wyżej zasygnalizowane kwestie mogą być o tyle istotne gdyż w prowadzonej analizie należy mieć je na uwadze gdyż warunkują, wpływają one na moc formułowanych wniosków i uogólnień. W mojej opinii miałyby one mniejsze znaczenie, lub nie miałyby znaczenia, wówczas gdyby dociekania empiryczne zaczynały i kończyły się na poziomie państwa jako całości.

(2) Przedmiotem rozprawy są usługi nowoczesne, jak zaznacza Habilitantka, charakterystyczne dla nowoczesnej gospodarki opartej na wiedzy. Ważnym elementem usług nowoczesnych jest ich podatność na, lub ich innowacyjność, a która to z kolei stanowi wyróżnik ich nowoczesności. Głównym celem, chociaż w opracowaniu nie jest to wprost wyartykułowane, że jest to cel główny, jest próba określenia roli usług nowoczesnych w rozwoju społeczno-gospodarczym w dobie nowoczesnej gospodarki opartej na wiedzy. Zaznaczyć należy, że cel ten został osiągnięty. Natomiast rola, ich znaczenie jako determinanty rozwoju społeczno-gospodarczego, nie jest tak wysoka jak można, należałoby się spodziewać, z przeglądu literatury i brzmienia hipotez badawczych. W sposób niezamierzony Habilitantka dokonała określenia hierarchii zarówno usług nowoczesnych, jak i czynników rozwoju społeczno-gospodarczego.

Abstrahując od tego w jakim stopniu sformułowane hipotezy wynikają, zostały oparte o warstwę empiryczną badań, a na ile wynikają z przypuszczeń i uogólnień zawartych w literaturze przedmiotu, wydaje się że warto zwrócić uwagę na kilka kwestii. W przypadku hipotezy pierwszej nieostre jest określenie „istotny wpływ”. Trudno jest odnaleźć w pracy kiedy ten wpływ będzie, jest istotny, tak aby móc przyjąć, lub odrzucić hipotezę. Bo raczej nie chodzi tutaj o istotność statystyczną (nieprzypadkowość związku, relacji), która może być odległa od znaczenia, znaczącego wpływu. Zwrócić należy uwagę, że w hipotezie tej usługi tzw. otoczenia biznesu, są składową usług nowoczesnych, jak i jednym z najważniejszych czynników rozwoju. Posiłkując się zapisami w punkcie 3 (s. 85–86), a następnie w punkcie 5 (s. 86–87) można wyprowadzić, że bardziej chodzi, dotyczy to klimatu prowadzenia działalności gospodarczej niż samego otoczenia biznesu. Chociaż sam klimat można traktować w pewnym sensie jako otoczenie, warunki prowadzenia działalności.

W przypadku hipotezy drugiej mamy do czynienia z nieostrym określeniem mówiącym o „zasadniczym znaczeniu” usług, o wysokim nasyceniu wiedzą, w rozwoju społeczno-gospodarczym. Wydaje się, że w tym przypadku lepiej byłoby mówić o hierarchii usług nowoczesnych, w tym szczególnie usług nowoczesnych o wysokim nasyceniu wiedzą, które to znajdują się najwyżej „w tym porządku”, lub charakteryzują się najwyższym stopniem związków, skorelowania z rozwojem społeczno-gospodarczym. Ponadto literalnie odczytując hipotezę można odnieść wrażenie, że usługi nowoczesne, „pomijając” czynniki rozwoju, bezpośrednio wpływają na poziom rozwoju społeczno-gospodarczego.

Jakkolwiek sformułowanie trzeciej hipotezy jest bardzo atrakcyjne, to tak naprawdę chodzi o to, że obserwowany wzrost znaczenia w strukturze wewnętrznej usług, usług nowoczesnych, jest niższy w Polsce niż w innych krajach UE. W takim podejściu do

sformułowania hipotezy byłaby ona uszczegółowieniem hipotezy poprzedniej (drugiej). Poza tym posiłkując się rycinami 24, 25, 26 oraz prowadzonymi analizami, wydaje się że całą zbiorowość państw tworzących UE, lepiej byłoby zastąpić kategorią państw najwyżej rozwiniętych gospodarczo (w UE – również hipoteza czwarta). W mojej opinii wspomniany w hipotezie „mechanizm” w większym stopniu zaszyty jest w ogólnej prawidłowości, że już same usługi otoczenia biznesu są identyfikatorem, oznaką ożywienia, wzrostu gospodarczego. Jak wiadomo zmiana klasyfikacji gospodarki narodowej, była również podyktowana faktem że dwie sekcje otoczenia biznesu J+K (PKD 2004) nie pozwalały, na poziomie gospodarek narodowych, porównań międzynarodowych, odpowiedzieć na pytanie w oparciu o co dokładnie odbywa się wzrost gospodarczy, z czym jest najbardziej skorelowany.

Czwarta hipoteza stanowi uszczegółowienie, rozwinięcie hipotezy trzeciej. Poza tym nie dotyczy ona tylko Polski, ale również studium przypadku – województwa wielkopolskiego. Do takiego stwierdzenia uprawniają mnie czwarte i piąte pytanie badawcze.

W mojej opinii, ale w tej kwestii mamy różne szkoły, lepiej byłoby pytania badawcze zamienić na cele szczegółowe, bo tak naprawdę leżą one u podstaw realizacji celu głównego oraz zmierzają do weryfikacji hipotez badawczych.

(3) Jednym z dokonań Habilitantki w rozprawie jest operacyjna definicja usług nowoczesnych wyprowadzona z przeglądu literatury przedmiotu (s. 37–39). Opiera Ona ją na iloczynie dwóch kryteriów, a mianowicie są to usługi podatne na innowacje (tabela 5, s. 36) oraz cechują się dynamicznym rozwojem. To drugie kryterium definiowane jest przez ponadprzeciętne wartości dynamiki rozwoju. Dodatkowo, chociaż nie w samej definicji (s. 37) Habilitantka stwierdza, że w konsekwencji dochodzi do wzrostu ich „... udziału w strukturze usług według miernika zatrudnienia ...”(s. 38). Nie tyle kwestią dyskusyjną co trudnym jest odnalezienie w opracowaniu kiedy mamy do czynienia z ponadprzeciętnymi wartościami rozwoju. Ponadprzeciętność jest zawsze relatywna i uzależniona od rozpatrywanego zbioru. Coś co w zbiorze A jest ponadprzeciętne w zbiorze B już takie być nie musi. Przynajmniej ja nie jestem w stanie odnaleźć w opracowaniu jak ta ponadprzeciętność i w stosunku do czego została określona. Oczywiście „dowolność” w określaniu ponadprzeciętności można uznać za jak najbardziej uzasadnioną, jednak utrudnia to porównywanie wyników badań. Warto odnotować, że Habilitantka wprowadzając drugie kryterium wyznaczania usług nowoczesnych, nie została go w przypadku pośrednictwa finansowego i ubezpieczeń (tab. 6, s. 38, przypis 2). Oczywiście do czytelnika przemawia fakt, że pełnią one istotną rolę w rozwoju nowoczesnej gospodarki. Tym samym pojawia się niejako trzecie kryterium, wyjątek / wyjątki mające potwierdzać regułę.

(4) Habilitantka postępowanie badawcze przeprowadziła w oparciu o metody, podejścia które podzieliła na trzy grupy, a mianowicie: (1) podstawowe statystyki opisowe (G1); (2) metody grupowania i klasyfikacji (G2); (3) metody analizy zależności i współzależności (G3). Określenie pierwszej grupy metod uważam za niefortunne. Wynika to z faktu, że określenie „statystyki opisowe” w większym stopniu kojarzy się ze statystyką opisową, eksploracją danych (m. in. miary położenie, rozproszenia itd.), a nie określeniem typów, rodzajów wskaźników które są wykorzystywane (wskaźniki struktury, natężenia, stanu, zmian itp.). Tym bardziej że ich wykazy, słowne określenia znajdują się w części analitycznej opracowania. W grupie metod G1 tak naprawdę umieszczono tylko jedną metodę, a mianowicie metodę wskaźników przyrodniczych J. Perkala (1953). Drugą grupę (G2) tworzy metoda J. H. Warda (1963) wchodząca w skład hierarchicznej analizy skupień (aglomeracyjnych). Ostatnia grupa (G3) to korelacja kanoniczna i modele regresji liniowej.

W tym miejscu chciałbym trochę czasu poświęcić dyskusji nad wykorzystanymi metodami i podejściami mającymi służyć realizacji celu opracowania, weryfikacji hipotez i odpowiedzi na pytania badawcze. W zasadzie punktem wyjścia w prowadzonych analizach jest wielkość jednostki (osobnika), średnia arytmetyczna zestandaryzowanych wielkości, której obliczenie stanowi pierwszy etap metody wskaźników przyrodniczych J. Perkala. W mojej opinii samo obliczenie wielkości jednostki nie jest zastosowaniem, wykorzystaniem metody J. Perkala. Jednak stwierdzić należy, że w opracowaniach wykorzystujących tę metodę zazwyczaj mamy do czynienia z ograniczaniem się do obliczenia wielkości jednostki. Jednak istota tej metody zawiera się w obliczeniu tak zwanych niezmienników podobieństwa – analizie reszt – analizie resztowej. W literaturze przedmiotu trudno doszukać się szerszej dyskusji na temat samej metody, jak i jej stosowania¹. Metoda ta powstała na gruncie antropologii i była odpowiedzią na krytykę stosowanych w niej wskaźników ilorazowych służących do określania podobieństwa osobniczego. Na grunt geograficzny metodę przeniósł i wzbogacił o wskaźnik harmonijności B. Kostrubiec (1965). Klasyczna analiza reszt nawet w przypadku niewielkiej liczby jednostek jest niezwykle uciążliwa. B. Kostrubiec, chociaż nie jest to w jego pracy wyartykułowane, wyszedł z założenia, że nieważne jest czy dana cecha w stosunku do wielkości jednostki wykazuje się nadmiarem, czy niedomiarem rozwoju (w stosunku do wielkości jednostki), tylko na ile dana jednostka jest (nie)harmonijnie

¹ Zob. Ilnicki D., 2008, O geograficznej istocie wskaźników przyrodniczych J. Perkala. Propozycja geograficznego ujęcia metody i analizy wyników (w:) Dołzbłasz S., Raczyk A., (red.) Przekształcenia regionalnych struktur funkcjonalno-przestrzennych. Europa bez granic – nowa jakość przestrzeni, Rozprawy Naukowe Instytutu Geografii i Rozwoju Regionalnego Uniwersytetu Wrocławskiego, T. 4, s. 251–258. (http://www.geogr.uni.wroc.pl/data/files/publikacje-rozprawy-naukowe-igrr/rozprawy_04.pdf)

rozwinęta, zbudowana. Tym samym harmonijność jest sumą modułów reszt. Wyjście w tej metodzie poza wielkość jednostki, mogłoby w znaczny sposób wzbogacić prowadzone analizy. Można byłoby dowiedzieć się z czego tak naprawdę wynika, co złożyło się na wielkość jednostki, a tym samym co zdecydowało o położeniu „osobnika” na skali porządkowania liniowego. W mojej opinii zastosowanie pełnej metody J. Perkala pozwoliłoby na łatwiejszy odbiór opisu zróżnicowania struktury wewnętrznej usług, czy też rozwoju usług nowoczesnych, wzbogaciłoby podejście analityczne. Każda z metod ma swoje warunki stosowania i „specyficzne” uwarunkowania interpretacji uzyskanych wyników. W opracowaniu J. Perkala (1953) w zasadzie próżno jest poszukiwać literalnie sformułowanych warunków stosowania metody. Dla poprawnego stosowania metody konieczne jest aby zmienne, cechy mające stanowić podstawę obliczenia wielkości jednostki, tworzyły układ zgodny lub słabo zgodny. Jest to warunek którego spełnienie nie pozwala aby „wpływy” zmiennych, na wielkość jednostki, znosiły się. Ponadto co niezwykle ważne wielkość jednostki jest miarą względną, na którą wpływ ma: dodanie lub odjęcie jednostki; dodanie lub odjęcie danej zmiennej – zestaw zmiennych; charakter zmiennych. W tym miejscu należy zaznaczyć, że w części empirycznej, zestawy zmiennych, co do liczby jak i zawartości treściowej, ulegają zawężeniu, lub poszerzeniu, jak również nie zawsze wszystkie jednostki biorą udział w analizie – „są wykluczane”.

W drugiej grupie metod (G2) znajduje się jedna metoda należąca do analizy skupień – metoda J. H. Warda. Metoda ta wykorzystywana jest w pracy parokrotnie. W przypadku tej metody zalecaną metryką podobieństwa jest kwadrat odległości euklidesowej. Natomiast Habilitantka wykorzystuje normy Frobeniusa (s. 95, rozdział 4.1.3.), może nie tyle co bez uzasadnienia, co wyjaśnienia gdyż nie bardzo wiadomo czy to podejście jest wykorzystywane w analizie skupień (np. s. 118–119, rozdział 4.1.6.). Istotnym zagadnieniem jest proces, podejście do wyznaczania liczby skupień, „cięcia” dendrogramu. Jakkolwiek proces ten jest w dużym stopniu subiektywny i opierać się może o „kształt / strukturę dendrogramu, lub przebieg aglomeracji, to warto byłoby zaznaczyć jakie podejście zostało wykorzystane. Nie mniej ważnym jest to, czy skupienia podlegały wartościowaniu, była dla nich ustanawiana kolejność. Posiłkując się ryciną 25 (s. 118) należy przypuszczać że tak.

Ostatnia grupa metod (G3) jest reprezentowana przez analizę korelacji kanonicznej i modele regresji liniowej. Pomijając modele regresji liniowej chciałbym zatrzymać się na korelacji kanonicznej. Korelacja kanoniczna jest wykorzystana do poszukiwania związków pomiędzy dwoma zbiorami danych. Jednak należy mieć na uwadze ograniczenia, czy też warunki progowe, które powinny zostać spełnione aby wyniki nie tyle były poprawne, co dały

się sensownie interpretować i odzwierciedlały badaną rzeczywistość. Pierwszy z nich to normalność rozkładu zmiennych. Następnie zmienne pomiędzy zbiorami, dla których poszukuje się związków, nie powinny być skorelowane – powinny być ortogonalne, nie powinny posiadać jednostek odstających oraz liczba obserwacji powinna być 20–40rotnie większa niż liczba zmiennych. Należy zdać sobie sprawę, być świadomym że założenia o normalności rozkładów i ortogonalności zmiennych bardzo często są przyjmowane *a priori*, bez ich sprawdzania. To jednak takie podejście, brak wyraźnego określenia czy warunki wstępne zostały spełnione może osłabiać moc formułowanych wniosków i stwierdzeń o pozytywnym (z)weryfikowaniu hipotez(-y).

(5) Kolejną kwestią na którą chciałbym zwrócić uwagę to nie zawsze konsekwentnie i precyzyjnie wykorzystywany aparat pojęciowy. Może nie jest nagminnym ale w widoczny sposób pojawia się określenie „branża”, którego obecność, bez stosownego wyjaśnienia, czy też zdefiniowania, w kontekście wykorzystywanych danych, a gromadzonych zgodnie z obowiązującą klasyfikacją gospodarki narodowej (PKD 2004, 2007) może wprowadzać czytelnika w zakłopotanie. Wynika to z faktu, że takiego poziomu w przywołanej klasyfikacji nie ma. Habilitantka zdaje się utożsamiać branżę z sekcją oraz z wyróżnionymi kategoriami usług nowoczesnych (zob. s. 46). Wydaje się, że używanie określenia branża może być nie tyle mylące, co zawężające szczególnie w przypadku używania tego określenia w wykorzystanych kwestionariuszach ankiety. Lepszym określeniem jeśli, nie mamy na myśli całej sekcji, jest „rodzaj prowadzonej działalności”. Należy zaznaczyć, że Habilitantka takiego określenia używa. Drugim takim „nieostrym” pojęciem są pracujący i zatrudnieni. Na podstawie lektury trudno zorientować się, czy są one stosowane zamiennie, czy jako synonimy, czy ich „łączne stosowanie” niesie określone konsekwencje (zob. tab. 19, s. 106; załącznik 3, pytanie 5). W kontekście tej uwagi należałoby zapytać również, czym jest pojawiający się w opracowaniu wskaźnik zatrudnienia oraz wskaźnik aktywności ekonomicznej (tab. 23, s. 113) ? Przywołując tabelę 23 można by również zapytać, jak można odsetek długotrwale bezrobotnych (w liczbie ogółem czego /) traktować jako czynnik rozwoju (środowisko biznesu – kapitał finansowy). Oczywiście nie znaczy, że takiej cechy, wskaźnika, miernika nie można zastosować. Jednak jest ona destymulantą w kontekście zjawiska które opisuje. Uwaga ta jest o tyle zasadna, gdyż pozostałe cechy zawarte w tabeli należy odczytywać jako stymulanty zjawisk które opisują.

Jako że Habilitantka koncentruje swoje zainteresowania w obszarze (geografii) usług chciałbym zwrócić uwagę na dwa pojęcia które rzadko w opracowaniu się pojawiają, a których to zagadnień analizy obecne są w empirycznej części opracowania. Są to:

(1) poziom rozwoju usług, które to pojęcie, czy też sposób zdefiniowania pojęcia Habilitantka odnosi głównie do usług nowoczesnych; (2) struktura wewnętrzna usług, która jest w tekście określana mianem zmian, przemian sektora usług. Ze względu na fakt, że usługi nowoczesne obejmują usługi otoczenia biznesu (otoczenie biznesu) warto byłoby, nie tyle poświęcać im więcej uwagi w opracowaniu co je zdefiniować. Uwaga ta wynika z faktu, że poza tymi dwoma określeniami możemy spotkać określenie „obsługa biznesu” (np. tab. 19, s. 106), czy też usługi dla biznesu (np. tab. 23, s. 113) – z różnym zakresem treściowym – i ostatecznie usługi profesjonalne (wraz z ICT) i finansowe (np. tab. 31, s. 131). Pozwalałoby to na jeszcze lepszy odbiór rozprawy.

W opracowaniu wątek obszarów oddziaływania został potraktowany marginalnie. Nie jest to zarzut, a jedynie stwierdzenie faktu. W mojej opinii jest to bardzo ciekawy wątek badawczy. Píše o tym dlatego, że w każdym narzędziu (kwestionariuszu ankiety) problematyka ta się pojawia i bardzo dobrze wpisywałoby się w przestrzenny aspekt opracowania na najniższym jego poziomie. Podobnie dotyczy to lokalizacji, rozmieszczenia przebadanych podmiotów gospodarczych. W kontekście tych dwóch atrybutów przestrzennych i narzędzia, w przypadku prowadzenia tego typu badań, bezwzględnie należy zadbać o rozłączność i precyzję w wyróżnianych obszarach i stosowanych pojęciach. Muszą być one sumą większej całości, a nie stanowić, być różnicą lub iloczynem obszarów (załącznik 1 i 3 – nieostrość określeń centrum – poza centrum miasta, lub poza ścisłym centrum miasta (załącznik 2); strefa podmiejska, to podpoznańskie gminy, ale podpoznańskie gminy nie muszą, w takiej a nie innej ich liczbie, tworzyć strefę podmiejską; podpoznańskie gminy mogą obejmować powiat poznański lub wychodzić poza jego granice; w załączniku 2 pojawia się również aglomeracja poznańska i określenie peryferii które może dotyczyć zarówno miasta, jak i obszaru aglomeracji w której badania były prowadzone.

(6) Habilitantka w sposób syntetyczny na rycinie 1, 2 i 3, przedstawiła etapy postępowania badawczego, zakres przestrzenny oraz schemat wykorzystania metod badawczych i materiałów źródłowych. Takie podejście bardzo ułatwia odbiór i percepcję opracowania. Żałować należy że takiego schematu, algorytmu, kolejnych kroków nie ma dla części empirycznej. Przyznam się, że czasami konieczna jest bardzo uważna lektura opracowania, aby odtworzyć kolejne etapy, czy też w jaki sposób pewną kwestię rozwiązano, czy też z jakiego roku są dane, albo jaki był ich zakres czasowy. Jest to ważne o tyle gdyż może to utrudniać innym badaczom otworzenie całego proces obliczeniowego, a tym samym „utrudni” proces porównywania wyników.

Należy jeszcze zaznaczyć, że Habilitantka włożyła ogrom pracy w zebranie i zestawienie szerokiego spektrum danych z różnych źródeł. To jest zawsze indywidualna decyzja badacza, ale żałować należy, że Autorka nie zdecydowała się na dołączenie w wersji elektronicznej danych wyjściowych, i/lub wskaźników które zostały wykorzystane w opracowaniu, dla poziomu państw UE i NUTS 2 dla Polski.

Pomimo sformułowanych wcześniej uwag i spostrzeżeń, a które mają w głównej mierze charakter dyskusyjny i polemiczny, całość osiągnięcia naukowego oceniam bardzo wysoko. Osiągnięcie jest jednym, jeśli nie jedynym opracowaniem w dorobku literatury przedmiotu z zakresu geografii usług, które w sposób całościowy przedstawia zagadnienie ich określenia, (z)definiowania usług nowoczesnych w połączeniu z ich innowacyjnością wraz z przekładaniem się ich na rozwój społeczno-gospodarczy. Poza tym, co niezwykle istotne, problematyka opracowania jest niezwykle aktualna, co w połączeniu z dynamicznie zachodzącymi zjawiskami, procesami nie jest wcale takie proste. Z jednej strony obserwujemy wzrost znaczenia sektora (sfery usług) jako całości, ale to zmiany zachodzące w strukturze wewnętrznej usług i wzrost znaczenia niektórych rodzajów działalności przekłada się w większym stopniu na wzrost i rozwój społeczno-gospodarczy. Kwestią na którą należy zwrócić uwagę to przedstawienie problematyki usług nowoczesnych na szerszym tle, nie tylko sektora usług, ale i sfery usług. Oczywiście w części empirycznej dominuje podejście strukturalne, co jest zrozumiałe ze względu na dostępną statystykę. Wartością dodaną, wkładem w rozwój dyscypliny jest:

- określenie kryteriów wyodrębniania usług nowoczesnych na bazie których sformułowano ich definicję operacyjną;
- wprowadzenie klasyfikacji usług nowoczesnych;
- stworzenie i empiryczna weryfikację modelu (z)determinowania rozwoju społeczno-gospodarczego przez usługi nowoczesne – poziom ich rozwoju.

Jak każdy model bazuje on na pewnych założeniach i „uproszczeniach” jednak nawiązuje do obecnego stanu wiedzy i w swojej konstrukcji jest prawidłowy. Poza tym cały proces weryfikacji empirycznej modelu został maksymalnie zobiektywizowany. Na podkreślenie zasługuje spektrum metod wykorzystanych do rozwiązania problemu badawczego. Jak zawsze każda koncepcja, model, mająca(-y) swoje podłoże teoretyczne, i podejście do jej potwierdzenia, może i powinna podlegać dyskusji. Tak zapewne będzie z modelem zaproponowanym przez Habilitantkę. Jestem przekonany, że podejście badawcze oraz jego założenia, zaproponowane w rozprawie habilitacyjnej, znajdą trwałe miejsce co najmniej w polskiej literaturze przedmiotu. Natomiast dzięki publikacjom w renomowanych

czasopismach krajowych, w tym anglojęzycznych, oraz czasopismach zagranicznych koncepcja Habilitantki będzie mogła zbudować Jej renomę jako specjalistki z zakresu geografii usług, a w szczególności usług nowych, nowoczesnych.

Odnosząc się do pozostałych osiągnięć naukowo–badawczych Habilitantka jest Autorką, lub współautorką 65 oryginalnych opracowań naukowych (wraz z 11 opracowaniami z grupy *working papers*). W ogólnej liczbie prac składających się na dorobek naukowy znajduje się 28 oryginalnych opracowań w których Habilitantka jest jedynym autorem. Wszystkie opracowania, poza jednym powstały po uzyskaniu stopnia naukowego doktora nauk o Ziemi w zakresie geografii. Poza rozprawą habilitacyjną w dorobku znajdują się 3 monografie (1 autorska, 1 współautorska, 1 pod redakcją naukową Habilitantki, w której posiada 2 z 7 rozdziałów). Warto jeszcze zwrócić uwagę, że w przypadku problematyki, która stanowi o głównym nurcie zainteresowania Habilitantki jak i rozprawy habilitacyjnej, w opracowaniach stanowiących jej dorobek naukowy jest Ona jedynym autorem. Równowaga prac indywidualnych, jak i współautorskich pozwala na stwierdzenie, że Habilitantka jest dojrzałym naukowcem potrafiącym przejść wszystkie etapy powstawania pracy naukowej, jak i przyjąć określoną rolę w zespole badawczym. Zainteresowania badawcze, od początków kariery naukowej Habilitantki, koncentrują się wokół strukturalnie i funkcjonalnie (z)definiowanych działalności usługowych. Szczególną uwagę w dociekaniach naukowych Habilitantka koncentruje na usługach otoczenia biznesu, pośrednio usługach nowych. Dociekania naukowe doprowadziły do wyklarowania się pojęcia i operacyjnego zdefiniowania usług nowoczesnych, jak również zaproponowania podejścia modelowego związków, relacji pomiędzy poziomem rozwoju usług nowoczesnych, czynnikami rozwoju nowoczesnej gospodarki opartej na wiedzy, poziomem rozwoju społeczno–gospodarczego.

W mojej opinii, może nie tyle w samym postępowaniu badawczym, co podejściu do badań przewija się podejście geograficzne – przestrzenne – i ekonomiczne (a)przestrzenne, bazujące na gospodarce, jako całości, lub na poziomie regionalnym. Jak już wcześniej zasygnalizowano w opracowaniu mogłoby być więcej przestrzeni i na niższym poziomie odniesienia przestrzennego. Oczywiście wiadomo, że u podłoża badań naukowych leży głównie statystyka publiczna i jej zakres treściowy i (dez)agregacja przestrzenna. Fakt ten może być wytłumaczeniem regionalnego ujmowania zjawisk, czy problemów. Jednak nie powinien on leżeć u podstaw słabo widocznego krytycznego podejścia do oceny i wykorzystania danych. W połączeniu ze specyfiką lokalizacyjną usług nowych, nowoczesnych przekładanie wniosków, uogólnień na całe regiony (NUTS 2) może jawić się jako, nie daleko idące, ale na pewno uproszczenie.

Dołączone do wniosku poza rozprawą habilitacyjną, 11 wybranych opracowań, w bardzo dobry sposób charakteryzują całość dotychczasowego dorobku naukowo-badawczego oraz nawiązują one do 6 grup tematyczno-problemowych do których Habilitantka przyporządkowała swoje dokonania naukowe. Mamy więc do czynienia z(e):

- porównawczym podejściem do określania poziomu rozwoju usług oraz przemianami w ramach sektora III;
- szczególnym miejscem, rolą usług otoczenia biznesu i wybranymi ich rodzajami we wzroście gospodarczym;
- zagadnieniami innowacyjności w sektorze, sferze usług i zestawienia ich z innowacyjnością działalności przemysłowej;
- rozważaniem problematyki innowacyjności usług i jej wpływu na wzrost gospodarczy, a w tym kontekście kształtowania się, czy też identyfikacji obszarów wzrostu i stagnacji gospodarczej;
- kształtowaniem się kapitału społecznego mogącego stanowić egzemplifikację GOW, i wpływem kryzysu z 2008 roku na usługi – otoczenie biznesu;
- zarysowującymi się w tle czynnikami rozwoju które zostały zdefiniowane i wykorzystane w modelu, podejściu modelowym;
- nakreśleniem głównych problemów, nurtów badawczych w polskiej literaturze przedmiotu.

W przeglądzie całości dorobku oraz dołączonych opracowaniach można zauważyć, że w niektórych przypadkach mamy do czynienia z publikowaniem wyników niektórych badań zarówno w języku polskim i angielskim. Jednak należy zaznaczyć, że umieszczane są one w różnych kontekstach. Również bardzo wyraźnie można zauważyć że podejścia, metody, założenia które pojawiły się, zostały wykorzystane w rozprawie habilitacyjnej, jak i cały warsztat, klarowały się w kolejnych opracowaniach. Ponadto bardzo wyraźnie widać, że w swoich dociekaniach naukowych poziomem odniesienia przestrzennego Habilitantka czyni: Polskę jako całość oraz 16 jej województw; państwa UE oraz województwo wielkopolskie ze szczególnym uwzględnieniem aglomeracji poznańskiej. Wydaje się, że warto byłoby w przyszłych dociekaniach naukowych rozważyć możliwość zejścia na niższy poziom odniesienia przestrzennego, który w większym stopniu odzwierciedlałby specyfikę lokalizacyjną usług nowoczesnych i do niej nawiązywał.

Ocena bibliometryczna dorobku naukowego przedstawiona w autoreferacie według stanu na 2018 rok upoważnia mnie do stwierdzenia, że jest ona wystarczająca w przypadku

występowania z wnioskiem habilitacyjnym w dyscyplinie geografia społeczno–ekonomiczna i gospodarka przestrzenna.

Poza aktywnością publikacyjną na dorobek naukowy składa się, chociaż wprost nie zostało to napisane, aktywny udział w 25 konferencjach naukowych, z których 7 odbywało się poza granicami kraju. Tego typu aktywność należy wysoko ocenić gdyż przekłada się ona na rozpoznawalność Habilitantki w kraju i za granicą. Ponadto ważnym jest, było uczestnictwo w organizacji pracy dwóch komisji w ramach Konferencji Regionalnej IGU, która odbyła się w Krakowie. O rozpoznawalności i profesjonalizmie Habilitantki świadczy uczestnictwo w realizacji 4 projektów badawczych oraz wykonywanie autorskich i zespołowych ekspertyz oraz aktywność recenzencka. Należy zaznaczyć, że w autoreferacie Habilitantka nie wspomina o wykonanych recenzjach opracowań artykułów naukowych innych autorów, ale jestem przekonany, że takowe wykonywała. Przekonanie to wynika z dwóch przesłanek, a mianowicie faktu, że: (1) od 2012 roku Habilitantka jest *executive editor* i jest członkiem Komitetu Redakcyjnego czasopisma *Quaestiones Geographicae*; (2) wykazuje ścisłą współpracę w ramach prowadzonej działalności badawczej z kluczowymi ośrodkami geograficznymi w kraju, a w szczególności z ośrodkiem krakowskim. Taka stała i trwała współpraca przełożyła się na wspólne przedsięwzięcia i publikacje naukowe.

Należy podkreślić, że w parze z działalnością naukowa idzie działalność dydaktyczna. Habilitantka prowadzi wykłady kursowe z zakresu geografii usług, struktury i planowania rozwoju usług. Warto podkreślić, że nie we wszystkich ośrodkach geograficznych takie wykłady są prowadzone, co jest pochodną faktu, że nie posiadają one specjalistów z tego zakresu. Poza tym Habilitantka w swojej działalności dydaktycznej nie ogranicza się do zagadnień stanowiących o jej głównym nurcie badań, ale prowadzi również wykłady monograficzne nawiązujące do pozostałej problematyki prowadzonych badań, jak i proseminaria, seminaria, ćwiczenia terenowe i laboratoria zarówno na I i II poziomie studiów wyższych. Należy wysoko ocenić fakt prowadzenia seminariów czy proseminarium, który świadczy z jednej strony o znajomości i opanowaniu warsztatu badawczego, a z drugiej wiedzy w szerszym kontekście, co skutkuje umiejętnością przekazania warsztatu badawczego studentom. Przekłada się to na skuteczne promowanie prac dyplomowych na obu poziomach studiów (14) i aktywność recenzencką (7). Biorąc pod uwagę chwilę złożenia wniosku i jego ocenę liczba dyplomantów wzrosła o kolejne 9 osób. Warto również zauważyć, że pomimo przekroczenia pensum dydaktycznego Habilitantka doskonale łączy pracę naukową z obowiązkami nauczyciela akademickiego. Nie mniej istotne jest to że, jak zaznacza w autoreferacie Habilitantka, zajęcia są wysoko oceniane, czego dowodem jest między

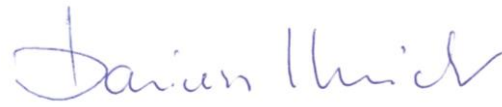
innymi nagroda Rektora UAM za osiągnięcia dydaktyczne w 2018 roku. Na podkreślenie zasługuje również to, że Habilitantka angażuje się w organizację procesu dydaktycznego i jest jego aktywnym uczestnikiem. Podkreślam to bo w chwili obecnej takie aktywne uczestnictwo jest rzadkie i coraz rzadziej znajduje się chętnych do aktywności która nie jest podporządkowana *stricte* aktywności naukowej.

W działaniach podejmowanych przez Habilitantkę wyraźnie widoczny jest obszar działalności organizacyjnej. Stanowi ją szerokie spektrum działań, począwszy od pełnienia funkcji członka komitetu organizacyjnego i sekretarza konferencji naukowych; koordynatora programu ERASMUS; członka komisji rekrutacyjnej; poprzez uczestnictwo w zespole opracowującym Strategię Rozwoju jednostki w której jest zatrudniona; aż po wspomnianą wcześniej funkcję *executive editor* i członka Komitetu Redakcyjnego czasopisma *Quaestiones Geographicae*. Zaangażowanie organizacyjne dr Joanny Dominiak, znalazło swój wyraz w przyznaniu jej w 2014 i 2017 wynagrodzenia motywacyjnego za szczególne osiągnięcia naukowe, organizacyjne i dydaktyczne na Wydziale NGiG UAM.

Po zapoznaniu się z dorobkiem naukowym dr Joanny Dominiak, ze szczególnym uwzględnieniem głównego osiągnięcia naukowego, które stanowi monografia pt. „*Nowoczesne usługi w ujęciu przestrzennym i ich rola w rozwoju społeczno–gospodarczym*”. Stwierdzam, że Jej osiągnięcia stanowią znaczny wkład w rozwój geografii usług, ze szczególnym uwzględnieniem usług nowoczesnych, dla których to: (1) zdefiniowała kryteria ich wyznaczania; (2) stworzyła ich definicję operacyjną; (3) stworzyła koncepcję, model związków, wzajemnych relacji pomiędzy poziomem rozwoju usług nowoczesnych, czynnikami rozwoju, a ostatecznie poziomem rozwoju społeczno–gospodarczego, a który to model następnie zweryfikowała empirycznie. Nie mniej istotnym wkładem jest dokonany przegląd i systematyzacja koncepcji dotyczących działalności usługowych i podejść badawczych w geografii usług. Ocena pozostałej działalności naukowo–badawczej Habilitantki pozwala również stwierdzić, że dr Joanna Dominiak wykazuje się widoczną aktywnością naukową. Mniejszy, ale zaznaczony jest element, nie tyle umiędzynarodowienia badań, co pobytów studialnych za granicą, nie licząc udziału w konferencjach i seminariach. Również pozytywnie i jako wystarczający należy ocenić dorobek dydaktyczno–popularyzatorski. Na koniec chciałbym zaznaczyć, że dr Joanna Dominiak jest naukowcem rozpoznawalnym w środowisku naukowym jako specjalistka z zakresu szeroko rozumianej geografii usług. W moim przekonaniu ta rozpoznawalność będzie stale rosła zarówno w kraju, jak i za granicą. Tym samym biorąc powyższe pod uwagę mogę z pełnym przekonaniem sformułować pozytywną konkluzję końcową.

W konkluzji końcowej stwierdzam, że przedstawione przez Habilitantkę osiągnięcia naukowe w formie monografii pt. „*Nowoczesne usługi w ujęciu przestrzennym i ich rola w rozwoju społeczno-gospodarczym*”, oraz osiągnięcia naukowo-badawcze, dydaktyczne i popularyzatorskie spełniają warunki stawiane kandydatom do stopnia doktora habilitowanego, a które zostały określone w art. 16. ustawy z dnia 14 marca 2003 r. o stopniach naukowych i tytule naukowym oraz o stopniach i tytule w zakresie sztuki (Dz. U. 2003 Nr 65 poz. 595 z późniejszymi zmianami) oraz w Rozporządzeniu Ministra Nauki i Szkolnictwa Wyższego, z dnia 1 września 2011 r. w sprawie kryteriów oceny osiągnięć osoby ubiegającej się o nadanie stopnia doktora habilitowanego (Dz. U. 2011 Nr 196 poz. 1165). Tym samym wnoszę do Rady Naukowej Dyscypliny Geografia Społeczno-Ekonomiczna i Gospodarka Przestrzenna, Wydziału Geografii Społeczno-Ekonomicznej i Gospodarki Przestrzennej Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza o dopuszczenie wniosku dr Joanny Dominiak do dalszego etapu procesu postępowania habilitacyjnego.

Wrocław, dnia 24 marca 2020

/dr hab. Dariusz Ilnicki/